

11. ÉLŐNYELVI KONFERENCIA
11. KONFERENCIJA MAĐARSKOG GOVORNOG JEZIKA

TANULMÁNYOK

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉK

(különszám)
Újvidék, 2001.

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK
I KNJIŽEVNOST

(poseban broj)
Novi Sad, 2001.

Szerkesztőbizottság:

LÁNCZ Irén

(főszerkesztő)

GEROLD László

RAJSLI Ilona

A különszám szerkesztője

PAPP György

A szerkesztésben segített

PÁSZTOR KICSI Mária

A kiadásért felel

BÁNYAI János

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar

Tanszéke – az Ilyés Közalapítvány támogatásával

Készült 2001-ben, 400 példányban

Számítógépes előkészítés: Csernik Előd

VERZAL Nyomda, Újvidék

A VSZAT oktatás, tudomány és művelődési titkárságnak 413-194/73. VI. sz.
alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	7
BÁNYAI János: <i>A 11. Élőnyelvi Konferencia megnyitása</i>	13
SZELI István: <i>Nyelvünk, nyelvűvelésünk időszerű kérdései</i>	15

SZÓKÉSZLETI, NÉVTUDOMÁNYI KÉRDÉSEK

CSEH Márta: <i>Szókincsünkről és szókincsvizsgálatainkról egy hagyaték tükrében</i> ..	23
BENŐ Attila: <i>Szemponatok a kölcsönszók jelentésmódosulásának elemzéséhez</i>	31
MINYA Károly: <i>A szókincsbővülés tendenciái, módjai és példái a rendszer váltástól az ezredfordulóig</i>	39
VÖRÖS Ferenc: <i>A hatalomváltások következményei a Felvidéken a XX. századi névadásban</i>	47
MIZSER Lajos: <i>Bótrágy családneveinek nyelvökölógiai vonatkozásai</i>	59

A BEFOLYÁSOLÁS, HATÉKONYSÁG ELMÉLETI, MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

FAZEKAS Tiborc: <i>Nyelvi purizmus és a mai magyar nyelvet érintő idegen hatások</i>	65
MOLNÁR CSIKÓS László: <i>A nyelvi folyamatok befolyásolásának szükségessége és feltételei</i>	73
PAPP György: <i>A nyelvi folyamatok befolyásolásának alanyi tényezői</i>	79
BÚRÁNY Ágota, CSANYIGA Mónika, HUSZTA Rózsa, SMIT Edit: <i>A nyelvünkkel, nyelvhasználatunkkal kapcsolatos kérdőíves felmérés tanulságai</i>	85
CSERNICSKÓ István, MÁRKU Anita: <i>Hatékonyság a nyelv helyességi kérdések oktatásában</i>	97
SZIKORA Judit: <i>A nyelvi nevelés hatékonysága</i>	103

NYELVÜNK ÁLLAPOTI JELLEMZŐI

BOKOR József: <i>A magyar nyelv esélyei a kétnyelvű Muravidéken</i>	117
KOLLÁTH Anna: <i>A muravidéki magyarság kódváltásához – a másodlagos nyelvi szocializáció különböző fokozatain</i>	123
PENAVIN Olga: <i>A szlavóniai szigetmagyarság nyelvjárása és a táborélet</i>	131
SZÉPFALUSI István: <i>Interjú az ausztriai magyar nyelvhasználat helyzetéről (Molnár Eleonóra)</i>	137

KARMACSI Zoltán: <i>Tiszaújlak lakosságának nyelv választási szokásai és identitástudata</i>	141
KATONA Edit: <i>Funkcióige: terjengősség vagy szemantikai-szintaktikai szükségszerűség?</i>	155

NYELVI VÁLTOZÁS, NYELVI VÁLTOZÓK ÉS VÁLTOZATOK

BENE Annamária: <i>A presztízs–stigma szembenállás többnyelvű környezetben ..</i>	165
BORBÉLY Anna: <i>Egy tíz év után megismételt szociolingvisztikai kutatás módszerei és a terepmunka tapasztalatai</i>	175
HATTYÁR Helga, KONTRA Miklós: <i>Számít-e a kötőszó a kérdésben?</i>	185
KÁROLYI Margit, LAKATOS Ilona: <i>Nyelvi változások két sajátos geopolitikai helyzetben levő településen</i>	197
KASSAI Ilona: <i>A „szép beszéd” egy közvélemény-kutatás tükrében</i>	209
BÁLIZS Jutka–MIKES Melánia: <i>Közvélemény-kutatás a magyar nyelvről és használatról</i>	215
MITRING Éva: <i>A hiperkorrekció és a -t végű igék</i>	223
ZELLIGER Erzsébet: <i>Nyelvi változatok presztízserőértéke az emigráns nyelvhasználatban</i>	231

KÖZLÉSFOLYAMATI, ÉLŐNYELVI, HANGTANI KÉRDÉSEK

RAJSLI Ilona: <i>Fatikus nyelvi elemek a XIX. századi kórógyi jegyzőkönyvek szövegeiben</i>	237
ANDRIĆ Edit: <i>Megszólítási és személyemléltési módok az újvidéki magyar nyelvhasználatban</i>	245
LÁNCZ Irén: <i>A beszélt nyelv néhány szövegalkotási jellemzőjéről</i>	253
BAGI Ferenc: <i>A magyar egyszótagú földrajzi nevek hangszerkezete</i>	261
PÁSZTOR KICSI Mária: <i>A vajdasági magyar élőbeszéd intonációjának főbb jellegzetességei</i>	283
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	291

Csernicskó István és Márku Anita

Hatékonyág a nyelvhelyességi kérdések oktatásában

Írásunkban egy a magyar nyelvűvelő irodalomban kiemelten tárgyalt nyelvhelyességi kérdés, az *-e* kérdőszócska szórendi helye kapcsán mutatjuk be, hogy a kárpátaljai magyar oktatás jelenlegi hatékonyságát a standard norma elsajátíttatása terén.

Az *-e* kérdőszócska szórendi helye a leíró nyelvészeknek, a nyelvűvelőknek és a szociolingvistáknak is egyik kedvelt témája. A leíró nyelvészeti irodalomból megtudhatjuk, hogy az *-e* kérdőszócska olyan eldöntendő kérdést tartalmazó mondatokban fordul elő, amelyek hanglejtése nem mutatja a mondat kérdő jellegét, illetve, hogy szórendi helye kötött: „mindig az egyszerű állítmány, illetőleg a nem egyszerűnek ragozott része mögött áll” (MMNy. II: 496). A nyelvűvelőktől megtudhatjuk továbbá azt is, hogy a kötött szórendi helyzet csak elméletben igaz, a valóságban számos beszélő nem az állítmányhoz, hanem „a mondat más tagjához, például az igekötőhöz, a tagadószóhoz, a névszói-igei állítmány névszói részéhez, összetett igealakban a főigéhez” fűzi az *-e* kérdőszót (NyKk. I: 458). A nyelvűvelők egyetértésben állítják, hogy az *-e* kérdőszó elválasztása az állítmánytól teljes (nem hiányos) mondatokban „kirívó hiba” (NyKk. I: 458, vö. még NymKsz., 130, 409, Kótyuk 1995: 51–52). A szociolingvisták többek között arra (is) kíváncsiak írásunk tárgyával kapcsolatban, hogy köthető-e valamilyen társadalmi (például kor, nem, lakóhely, iskolázottság stb.) vagy lélektani tényezőkhöz a leíró nyelvészek által le- és előírt szórendtől eltérő és a nyelvűvelők által helytelennek ítélt szórendi megoldás használata (vö. pl. Kassai 1993, 1994, Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 61–63).

Mivel a leíró nyelvtanokban rögzített, elméletben létező eszmény és a gyakorlat, azaz a valós nyelvhasználat az *-e* kérdőszó használata terén (oly sok más nyelvi jelenség mellett szintén) nem esik egybe, nem véletlen, hogy az iskolai magyar nyelv- oktatásban megkülönböztetett figyelmet szentelnek a kérdésnek, többek között Kárpátalján is (vö. Imre 1987: 28 és a későbbi tanterveket). Kótyuk István (1995: 51) szerint például „nincsen olyan iskola, amely ne próbálná a tanulók fejébe sulykolni legalább a használatával kapcsolatos tiltó szabályokat”. Hogy ilyen kiemelt helye van az *-e* kérdőszó szórendi helyének az iskolai oktatásban és a nyelvűvelésben, egyértelműen azzal magyarázhatjuk, hogy az akadémiai leíró nyelvtan által kimondott szentencia (az *-e* kérdőszó szórendi helye kötött) és a valóság között hatalmas szakadék van. A neves brit szociolingvista, Peter Trudgill (1996: 3) Ungváron, a 8. Élőnyelvi Konferencián elmondott előadásában ezt a hozzáállást így foglalta össze: „ha egy nyelvtani szabály bekerül egy anyanyelvi beszélőknek szánt tankönyvbe,

akkor ez biztos jele annak, hogy az anyanyelvi beszélők megszegik az adott szabályt”.

2000. április 3. és május 4. között 6 járásban 29 kárpátaljai magyarlakta település 36 oktatási intézményében összesen 675, magát magyarnak valló és a kérdőív magyar nyelvű kitöltésére vállalkozó, az érettségi előtt egy évvel álló adatközlő töltött ki egy nyelvhasználati kérdőívet.¹ Ez a minta (amely a kárpátaljai magyar közösség 0,4 %-át teszi ki) reprezentatívan képviseli a kárpátaljai magyar középiskolásokat, mint szociológiailag jól körülírható társadalmi csoportot, de az így nyert adatok révén sokat tudhatunk meg az egész kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatáról is.

A felmérés során számos más nyelvi jelenség mellett az *-e* kérdőszó szórendi helyét is vizsgáltuk, mégpedig két, egymástól eltérő feladattal. Az egyikben a *Csak azt akarom kérdezni, nem-e jössz te is moziba?* mondatról kellett eldönteniük az adatközlőknek, hogy véleményük szerint ilyen formában helyes-e; ha úgy vélték, hogy nem az, arra kértük őket, írják le úgy a mondatot, hogy helyes legyen. A mondatban az *-e* szórendi helye nem egyezik meg a leíró nyelvtanokban rögzített pozícióval, hiszen a tagadószóhoz kapcsolódik. A másik feladatban két magadott mondat közül kellett kiválasztani azt, amelyik helyes.

(a) *Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?*

(b) *Nem akarsz-e te is enni egy fagyit?*

Az (a)-ban a kérdőszót szintén a tagadóhoz kapcsoltuk, a (b)-ben viszont a szórendi helye megegyezik az akadémiai leíró nyelvtan által leírttal.

Az alábbi táblázatban a 675 kárpátaljai magyar középiskolásnak a fenti kérdésekre adott válaszait foglaltuk össze.

A standard/nem-standard válaszok aránya az *-e* kérdőszó szórendi helye típusváltozónál (N = 675)

N ^o	A feladat szövege a kérdőívben	Standard		Nem-standard	
		n	%	n	%
1.	Csak azt akarom kérdezni, <i>nem-e jössz te is moziba?</i>	352	52,9	314	47,1
2.	<i>Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?</i> <i>Nem akarsz-e te is enni egy fagyit?</i>	543	81,9	120	18,1
	Összesen:	895	67,3	434	32,8

Amint láthatjuk, az első feladatban szereplő mondat (és benne a tagadószóhoz kapcsolódó *-e* kérdőszó) adatközlőink 47,1 %-a szerint nem szorult javításra. A második feladatban már jóval kevesebben (a minta 18,1 %-a) választották az (a) mondatot, amelyben a kérdőszó a *nem*-hez kapcsolódik. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az *-e* kérdőszó szórendi helye a kárpátaljai magyar beszélők számára sem

„annyira” kötött, mint a leíró nyelvtan szerint, illetve igazolják Trudgill fenti állítását: annak ellenére, hogy a tárgyalt jelenséggel sokat foglalkoznak az iskolai magyar nyelvórákon, középiskolásaink jelentős része megszegi a sokat szajkózott szabályt.

A vizsgálat során arra is kíváncsiak voltunk, hogy vannak-e olyan társadalmi tényezők, amelyek hatással vannak arra, hogy adatközlőink a standard normának megfelelően vagy a nyelvművelés által helytelenített változatban használják az *-e* kérdőszócskát. Ezért a vizsgált nyelvi változókat tíz független változóval korreláltattuk. Csak az olyan összefüggéseket vettük figyelembe, amelyek legalább 5 százalékos szinten szignifikánsak. Ez azt jelenti, hogy minimum 95 százalékos bizonyossággal állíthatjuk, hogy az adott független változó valóban hatást gyakorol a vizsgált nyelvi változóra.

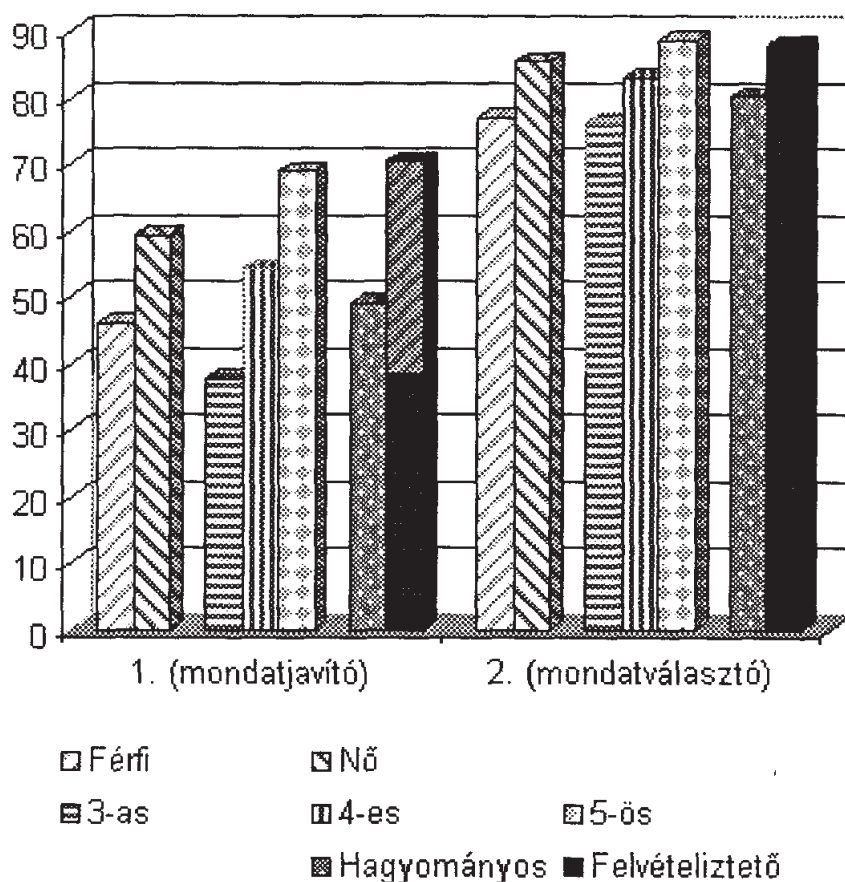
A vizsgált társadalmi tényezők közül az apa és az anya iskolai végzettsége, valamint az, hogy abszolút magyar többségű vagy magyar kisebbségű településen van-e az iskola, illetve az intézmény tannyelve semmilyen korrelációt nem mutatott az *-e* kérdőszó szórendi helyzetével.

Három független változó csak az első feladattal mutatott szignifikáns korrelációt, a másik feladattal azonban semmilyen összefüggést nem mutatott ki az elemzés. A városban élő adatközlők lényegesen magasabb arányban javították az első mondatot a standard normának megfelelően (60,6 %), mint a faluban élők (50,9 %). Számtottevő eltérés mutatkozott a falusi (46,1 %), a városi (60,2 %) és az egyházi (73,9 %) középiskolákban tanuló diákok között is. Érdekes módon az is befolyásolta az eredményeket, hogy az adott középiskola, amelyben a felmérést végeztük, az egykori Magyarország melyik történelmi vármegyében található. Ez az összefüggés azért figyelemre méltó, mert ha a mai közigazgatási beosztást, azaz a járásokat vesszük figyelembe, akkor nincs szignifikáns eltérés a beregszászi, az ungvári, a munkácsi, a nagyszőlősi, a técsői és a huszti járásban középiskolába járó tanulók között az *-e* kérdőszó szórendi helyzetének megítélésben. Az egykori történelmi vármegyéket figyelembe véve azonban szignifikáns különbséget találunk a hajdani Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyében található középiskolában tanuló magyar középiskolások között. A valamikori Ung megyében az adatközlők 52%-a, Beregben 48,8 %-a, Ugocsában 61,6 %-a, Máramarosban pedig 65,9 %-a javította standardra az *-e* szórendi helyét a vizsgált mondatban.

Három független változó mindkét feladatban befolyásolta az eredményeket. Ez a három változó az adatközlő neme, magyar nyelvtanból szerzett iskolai osztályzata és az volt, hogy az iskola, amelyben tanul, hagyományos középiskola vagy pedig olyan, amely felvételi vizsgákkal válogatja meg, kiket iskoláz be. (A hagyományos középiskolákkal szemben az ilyen intézményekben a tanulmányi idő sem két év, hanem rendszerint három.)

A nők mindkét feladatnál magasabb arányban követték a standard normát, mint a férfiak. A magyar nyelvtanból hármassal rendelkező adatközlők szignifikánsan magasabb arányban kapcsolták a tagadószóhoz az *-e* kérdőszót, mint a négyessel és ötössel bírók. A hagyományos középiskolában tanuló diákok körében jelentősen alacsonyabb volt azok aránya, akik a standard változatot részesítették előnyben, mint a felvételiztető középiskolákba (líceumba, gimnáziumba) járók körében. Mindez az alábbi ábrából is kivehető.

A standard válaszok %-os aránya független változónként a mondatjavító és mondatválasztó feladatban



Vizsgálatunkból levonhatjuk azt a következtetést, hogy bár az általános iskola végére gyakorlatilag befejeződik a leíró magyar nyelvtan oktatása, a kárpátaljai magyar középiskolások jelentős része az érettségi előtt egy évvel iskolai írásbeli feladat megoldása közben nem a standard norma szerint használja az *-e* kérdőszót. Ez számunkra azt mondja, hogy a jelenlegi anyanyelvoktatási szemlélet, amely a tanulók alapnyelvi változata *helyére* próbálja állítani a standard változatot, csekély eredmény szintet ér el még az oly erősen stigmatizált nyelvi változók esetében is, mint

például az *-e* kérdőszó szórendi helye. (Következtetésünket természetesen nem kizárólag ezen egyetlen változó vizsgálata alapján vontuk le, a felmérés során más, szintén hasonlóan megítélt nyelvi változó használatáról gyűjtöttünk adatokat, és hasonló eredmények születtek.) Véleményünk szerint a megoldás az lehet, ha a standard változatot nem az alapnyelvjárás *helyére*, hanem *mellé* sajátítatjuk el.

HIVATKOZÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

- Imre Éva 1987. **Tanterv az USZSZK magyar tanítási nyelvű iskolái számára. Magyar nyelv 4–8. osztály.** Kijev–Uzgorod: Ragyanszka Skola Kiadó.
- Kassai Ilona 1993. **Nyelvi norma és nyelvhasználat viszonyáról az *-e* kérdőszó mondatbeli helye(i) kapcsán.** *Hungarológia* 3: 93-102.
- Kassai Ilona 1994. **Az *-e* kérdőszó vándorlásai.** In: Kemény Gábor – Kardos Tamás szerk., **A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában**, 125-130. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kótyuk István 1995. **Anyanyelvünk peremén.** Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Lanstyák István – Szabómihály Gizella 1997. **Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség.** Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- MMNyR. II. Tompa József szerk., **A mai magyar nyelv rendszere II.** Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.
- NyKk. I. Grétsy László – Kovalovszky Miklós szerk., **Nyelvművelő kézikönyv I.** Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.
- NymKsz. Grétsy László – Kemény Gábor szerk., **Nyelvművelő kézisótár.** Budapest: Auktor Könyvkiadó, 1996.
- Trudgill, Peter 1996. **Az olvasókönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai nézőpontból.** In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., **Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat**, 1-10. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

JEGYZETEK

- 1 A vizsgálatot a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola bázisán működő LIMES Társadalomkutató Intézet kutatói végezték, akik ezúton mondanak köszönetet azoknak a diákoknak, akik vállalták a kérdőív kitöltését, valamint azoknak a pedagógusoknak, igazgatóknak, akik lehetővé tették, hogy tanítványaik adatközlők legyenek.

Effectiveness in Teaching Correct Usage

Hungarian language education has been making efforts for long decades to inform, „acquaint” the general public with problems of correct usage. School education is also highly concerned with teaching good usage. By means of questionnaires based on a representative sample we were seeking an answer to how effective this has proved in practice among the Hungarian secondary school leavers in the Sub-Carpathia region. In our research we touched upon the most

accentuated problems of correct usage. We dealt with what is called „süksükölés, szükszükölés, nákozás”, certain instances of hypercorrection, certain dialectical peculiarities, the effects of bilingualism, and also with some lexical variables. Our choice of informants is representative of the last grade of secondary school students, therefore the results that we have obtained shed light upon how effective the teaching of Hungarian language is with regard to correct usage or to be more precise, on how well-informed the school-leavers are about the way their school treats certain usage variants that are usually stigmatised by Hungarian language cultivation.